

HZ. PEYGAMBER VE SAHÂBE DÖNEMİNDE KADER KONUSUNDA YAPILAN BAZI DİYALOGLAR

Yrd. Doç. Dr. Muhit MERT

Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi

Kader, insan zihnini beşer tarihi boyunca meşgul etmiş bir konudur. İnsan bu dünyadaki hayatını kendi irâdesiyle mi yönlendirmekte, yoksa o, ilâhî irâde tarafından yazılmış olan yazgısını mı yaşamaktadır? Şayet böyle bir yazgı varsa bu, insan iradesini sınırlandırmakta mıdır? İnsan zihninin öteden beri bu ve benzeri sorularla meşgul olarak bunlara cevap aradığı hemen herkesin kabul edeceği bir gerçektir. Nitekim bütün dinler ve beşer aklının bir ürünü olan felsefe, bu tür sorulara cevap arayan insanlığın, bu konuyla ilgili problemlerini gidermeye çalışmışlardır.

İnsanlığın bu kadim problemine önem vererek bu konudaki açmaz ve çıkmazları ortaya koyan İslâm dini kaderi, bir inanç esası olarak vâzetmiştir. Kur'an'da bu konuya ışık tutan pek çok âyet bulunduğu gibi Hz. Peygamber'in de (s.a.v.) konuyla ilgili veciz açıklamaları vardır. Kur'an'da kâinât ve bütün varlıkların, Allah'ın her şeyi kapsayan ezeli ilmine uygun bir şekilde takdir edilip yaratıldığı vurgulanmakta,⁽¹⁾ bu suretle çok geniş kapsamlı bir kaderden söz edilmektedir. Kur'an'ın takdim ettiği kader, tüm varlıkların ve evrenin varoluş inceliklerini bütün detaylarıyla içeren, genel bir ilâhî plân anlamına gelmektedir. Bu plâna göre yaratılan, fizik âlemin bir parçası olan insanın da bu kevnî

(1) Meselâ bk. el-Kamer, 54/49; el-A'lâ, 87/3.

kanunlara tâbî olduğu âşikârdır. Hiçbir varlığın, ne var olup olmama hususunda, ne de zaman, mekan, nitelik ve nicelik gibi hususlarda, var oluşu belirleyici konumda olması söz konusu değildir. Allah'a inanan herkes bu anlamda bir kaderin varlığını kabul etmektedir.

Kader probleminin insan zihnini meşgul eden esas yönü, insanın irâdî (ihtiyârî) fiillerinin takdiri konusudur. Acaba irâdî fiillerin takdiri ne anlama gelmektedir? İnsanın bu tür fiillerinde bir cebir söz konusu mudur? Kader insanı bazı işleri yapmaya sürüklemekte midir? Yoksa bu fiiller hür olarak mı icra edilmektedir? Konuyla ilgili Kur'an âyetleriyle Hz. Peygamber'in hadisleri incelendiği takdirde hem cebir hem de irade hürriyetini gösteren ifadelerin bulunduğu görülecektir. Bu durumda sadece cebri veya sadece irâde hürriyetini ifade eden nasları mihver kabul edip, diğerlerini görmezden gelmek veya yoruma tâbi tumak suretiyle bir neticeye ulaşmak istenirse yanlış sonuçlar doğuracağı açıktır. Bu tür konularda doğru bir netice elde etmek için bütün nasların bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir.⁽²⁾

Hicrî birinci asırda kader konusunda yapılmış bazı diyalog ve tartışmalara tahsis edilen bu çalışmada, Hz. Peygamber ve onun seçkin sahâbesinden bazısının konuyla ilgili problemlere nasıl çözüm getirdiklerine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bu tartışma ve diyaloglarla hem Hz. Peygamber'in, hem de sahâbe-i kiramdan ilimle meşgul olanların kendilerine kaderle ilgili sorulara verdikleri cevap ve açıklamalar bulunmaktadır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), her şeyin kaderle olduğunu söylemiş⁽³⁾; kaderin varlığı hususunda Kureyş müşrikleriyle bile tartışmış⁽⁴⁾; Allah'ın sırlarından bir sır olması ve bu yüzden de muhtemelen doğruyu bulamayacakları endişesiyle sahâbenin bu konuda tartışma yapmasını hoş karşılamamış, hatta bunları yasaklamıştır.⁽⁵⁾ Ancak bütün bunlara rağmen bu konuda soru soranları da kendisi cevapsız bırakmamıştır. Zira yeni müslüman olanların her konuda olduğu gibi bu konuda da eski inanç veya kültürlerinden kalan bazı yanlış düşünceleri İslâm'a taşımaları, ya da konuyla ilgili âyet ve hadisleri yanlış yorumlayıp ifrat veya tefrite düşmeleri mümkündür.⁽⁶⁾ Şimdi konu ile ilgili bazı rivayetlerden hareket ederek Hz. Peygamber'in kendisine sorulan suallere verdiği cevaplarda, muhataplarına kader konusunu nasıl izah ettiğini inceleyelim.

(2) Bu konuda bk. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi* (İstanbul 1985), s. 283.

(3) bk. Müslim, Kader, 4.

(4) bk. Müslim, a.g.e., 4.

(5) bk. İbn Mâce, *Mukaddime*, 10.

(6) bk. M. Saim Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmam Mâtürîdi* (İstanbul 1984), s. 155-156.

a) Hz. Peygamber'e Kader Konusunda Yöneltilen Bazı Sorular İle Bunların Cevapları

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.), kader üzerine yaptığı konuşmalardan birinin Medine Mezarlığı'nda bir cenaze merasimi sırasında gerçekleştiği rivayet edilmektedir. Hz. Ali bu konuşmayı şöyle naklediyor: Bakîu'l-garkad'da bir cenazedeydik. Resûlullah (s.a.v.) yanımıza gelerek oturdu, biz de yanına oturduk. Elinde bir çubuk vardı. Başını eğdi ve elindeki çubukla yere bir şeyler çizmeye başladı. Sonra: "Hepinizin cennet ve cehennemdeki yerini Allah yazıp belirlemiştir. İnsanların saâd veya şakî olacakları da yazılmıştır." buyurdu. Bunun üzerine bir adam: "Ey Allah'ın Resûlü! Biz yazgımıza razı olupta çalışmayı bırakalım mı?" diye sordu. Hz. Peygamber de: "Saâdet ehlinen olanlar saâdet ehlinin, şekâvet ehlinen olanlar da şekâvet ehlinin amelini yapacaktır. Çalışın! Zira herkese imkân verilmiştir. Saâdet ehline, saâdet ehlinin, şekâvet ehline de şekâvet ehlinin amelleri kolaylaştırılır." açıklamasını yaptı ve ardından da "*İhsanda bulunan, Allah'dan sakınan ve en güzeli (İslâmı) tasdik eden kimseyi, işlerinde kolaylığa ulaştırırız. Ama, cimrilik eden, kendini Allah'dan müstağni sayan ve en güzeli (İslâm) yalanlayan kimsenin de güçlüğe uğramasını kolaylaştırırız.*"⁽⁷⁾ âyetini okudu.⁽⁸⁾

Hz. Peygamber bu hadisinde kaderi, önce Allah'ın ilmi açısından ele almaktadır. Buna göre Allah, ezeli ilmiyle kulların ne yapacağını bilip; olanların saâd mi şakî mi, cennetlik mi cehennemlik mi olduklarını yazmıştır. Hz. Peygamber'in bu açıklaması karşısında kendisine yöneltilen soruyu cevaplarırken meseleyi kul açısından da değerlendirecek bu yazgının kulu etkileyecek bir yazgı olmadığını vurguladığı, insanın çalışması gerektiği, yapacağı her iş için kendisine Allah tarafından imkân (istitâat) verildiğini belirttiği görülmektedir. Buna göre, hiç kimse kadere sığınarak oturup ne olacağını beklememelidir.

Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) kader hakkında tevcih edilen başka bir soru ise Müslim tarafından rivayet edilen şu hadiste geçmektedir. Rivâyete göre Sürâka b. Mâlik (r.a.) Resûl-ü Ekrem'e; "Ey Allah'ın Resûlü! Sanki yeni yaratılmışız gibi, bize dinimizi açıkla. Bugün amel ne husustadır; kalemlerin kurduğu, miktarların kesinleştiği şeylerde mi, yoksa istikbalimize ait şeylerde mi?" diye sordu. Peygamberimiz de (s.a.v.) cevaben: "Hayır! Bilakis kalemlerin kurduğu, miktarların belirlendiği şeylerdedir." dedi. Sürâka'nın tekrar: "Öyleyse niye çalışalım?" diye sorması üzerine Hz. Peygamber de: "Çalışın! Herkese imkân verilmiştir." buyurdular.⁽⁹⁾ Söz konusu hadisin Müslim'de yer alan bir başka varyantının son kısmında "Çalışan herkese, ameli için imkân verilmiştir." ifadesi de bulunmaktadır.

(7) el-Leyl, 92/5-10.

(8) Müslim, a.g.e., I.

(9) Müslim, a.g.e., I.

Bu hadisin ilk kısmında da anlatılmak istenen şey birinci hadiste olduğu gibi, yine kaderin ezelde Allah tarafından yazılıp belirlendiği ve insanın bu yazgıyı değiştiremeyeceği anlamına gelen ilm-i ilâhî cephesidir. İnsanın bu yazgıyı değiştirmesi, Allah'ın ilm-i ezeliinde malum olanın değişmesi anlamına gelir ki bunu, Cenâb-ı Hak için düşünmek muhâldir (imkânsızdır). Zira Allah'ın ilminde hudus ve teğayyür (sonradan olma değişme) söz konusu değildir. Meseleye insan açısından bakıldığında her ne kadar insanın istediğini yapıyor, istemediğini de yapmıyor olduğu, onun kendi kaderini kendisinin tayin ettiği düşünülebilirse da, bütün yapıp etmelerin, bazen yapmaya niyetlenen şeylerden vazgeçilmesinin ya da yapmamaya karar verilmişken onu âni bir kararla yapma gibi değişikliklerin tamamının kader içinde, yani Allah'ın bilgisi dahilinde gerçekleştiği muhakkaktır. Esas problem bu ezeli bilginin insanı, belirli şeyler yapmaya zorlayıp zorlamadığı noktasıdır. İşte hadisin devamında, Sürâka; ezelde belirlenmiş bir kader karşısında, insanın ne yapması gerektiğini sormak suretiyle zihinlerde meydana gelecek muhtemel bir yanlış anlamının önüne geçmiştir. Hz. Peygamber'in de bu soruya verdiği cevaptan, Allah'ın ezeli ilminin insanı bir şeyler yapmaya zorlamadığı anlaşılmaktadır.

Kader hakkındaki diyaloglardan birisi de İbn-i Mâce'de yer alan Safvân b. Ümeyye'nin (r.a.) rivayet ettiği hadiste şu şekilde geçmektedir. Amr b. Kurre def çalıp şarkı söyleyerek geçimini sağlamaktadır. Bu işe devam etmek için Hz. Peygamber'den izin isteme gereği duyan Amr, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) yanına gelerek: "Ey Allah'ın Resûlü! Herhalde Allah bana şekâveti takdir etti. Bu sebeple rızkımı, şu defimle temin etmekten başka çarem yok. Ahlâksızlık telkin etmeyen şarkılar çalıp söylememe izin ver." der. Peygamber Efendimiz de (s.a.v.): "Sana ne izin, ne ikrâm, ne de nimet vardır. Ey Allah düşmanı! Yalan söyledin. Ashında Allah seni güzel bir şekilde rızıklandırdı ama sen, Allah'ın sana helal olarak verdiklerinin yerine haram olanları tercih ettin." buyurmuştur.⁽¹⁰⁾ Hadiste ifade edildiği gibi Amr b. Kurre: "Allah bana şekâveti takdir etti" diyerek cebir inancını ortaya koyduğunda, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu söze şiddetle karşı çıkmış, öyle bir inancın yanlış olduğunu ve insanın iyi ya da kötü şeyleri kendi iradesiyle tercih edip yaptığını, bunu Allah'a nisbet etmenin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Buna göre kulun saîd mi şakî mi olacağını Allah'ın ezelen bilip yazması kulu saîd veya şakî yapmaz, aksine kul saâdet veya şekâvet yolunu kendisi bizzat tercih eder.

b) Sahâbeye Kader Konusunda Yöneltilen Bazı Sorular İle Bunların Cevapları

Dinin pek çok meselesini kendilerinden öğrendiğimiz sahâbenin ileri gelenleri, kader konusunun inceliklerini de iyi anlamışlardır. Bu konuda çoğunlukla Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) yasağına uymuşlar, ancak gerektiğinde ve bu konuya ilişkin so-

(10) İbn Mâce, Hudud, 38.

rular sorulduğunda cevaplandırmışlardır. Meselâ. İbn Deylemî (r. a.), kader konusunda kalbine bazı şüpheler doğunca o, itikadının bozulmasından korkmuş ve Ubey b. Ka'b'a (r.a.) giderek problemini ona açmıştır. Ubey b. Kâ'b (r.a.) konuyu dinleyip ona gerekli izahlarda bulunduktan sonra onu İbn Mesud'a (r.a.) göndermiş, o da aynı açıklamaları yaptıktan sonra Huzeyfe'ye (r.a.) göndermiş, Huzeyfe de aynı şeyleri söyleyerek onu Zeyd b. Sabit'e (r.a.) göndermiştir. Bu sahâbînin de aynı şeyleri söylemesi İbn Deylemî'nin şüphesini gidermiştir.⁽¹¹⁾

Kader konusunda sahâbe arasında vuku bulan muhaverelerden birisi Hz. Ömer ile Ebu Ubeyde (r.a.) arasında geçen konuşmadır. 18/639 yılında Suriye'de sahâbenin önde gelenlerinden pek çoğunun vefat ettiği bir veba salgını olmuş, Hz. Ömer de bu durumu yerinde görmek için Suriye'ye gelmiştir. Hz. Ömer karantina bölgesine girip girmeme konusunda yanındaki sahâbîlerle istişâre ettikten sonra salgın olan bölgeye girmeyip geri dönmek isteyince, Ebu Ubeyde (r.a.): "Yâ Ömer! Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?" deyince, Hz. Ömer de: "Ey Ebu Ubeyde! Keşke bu sözü senden duymasaydım! Evet, Allah'ın kaderinden kaçıp yine O'nun kaderine sığınıyoruz. Farzet ki develerin, bir tarafı otlu diğer tarafı kıraç olan bir vadiye inmiş olsun. Onları otlu yerde otlatsan da, kıraç yerde de otlatsan da yine Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?" diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf da (r.a.): "Ben Resûlullah'ın; 'Bir yerde veba olduğunu duyarsanız, oraya girmeyin, şayet salgın sizin bulunduğunuz yerde ise oradan çıkmayın.' buyurduğunu işittim demiştir".⁽¹²⁾ Bu olayda görüldüğü üzere Hz. Ömer, Ebu Ubeyde'nin cebrî bir kader anlayışı sergilemesini ona yakıştıramamış ve tepkisini açıkça ortaya koymuştur. Hz. Ömer, menfi olsun müsbet olsun insanın bütün yaptıklarının kader olduğunu, tedbire riayet etmenin de kader olduğunu vurgulamış ve bunu güzel bir örnekle açıklamıştır. Bu izahdan onun kaderi, Allah'ın ilmi olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ebu Ubeyde'nin de cebrî bir kader anlayışına sahip olmadığı, savaşın veya hastalığın doğurduğu bir psikoloji içinde böyle konuştuğu anlaşılmaktadır. Zira Medine'den çıkıp ordunun başında diyar diyar dolaşarak fetihler yapan bir zâtın sözlerini Allah'a teslimiyet olarak değerlendirmek gerekir.

Kader konusunda Hz. Ali'ye nisbet edilen, birincisi Mu'tezile, diğeri ise Ehl-i Sünnet kaynaklarında kaydedilen iki diyalog bulunmaktadır. Hz. Ali'nin kader konusunda kendileri gibi düşündüğünü isbat etmek için aşağıdaki diyalogu eserlerine alan mu'tezilî âlimler, onu, Mutezile'nin birinci tabakasından saymaktadır. Ancak onların bu değerlendirmede ne derece haklı oldukları konunun akışı içinde görülecektir. Rivayete göre, Siffin (37/657) savaşından dönerken Hz. Ali'nin yanına yaşlı bir zat gelerek "Ey müminlerin emiri! Bizim Siffin'e gidişimiz Allah'ın kazâ ve kaderiyle mi

(11) bk. İbn Mâce, *Mukaddime*, 10.

(12) Müslim, *Selâm*, 32; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih* (Beirut 1979), II, 560.

olmuştur?” diye sorar. Hz. Ali de: “Tâneyi ve rûhu yaratan Allah’a yemin ederim ki her dağa çıkışımız, her vâdiye inişimiz, şüphesiz ki kazâ ve kaderle olmuştur.” diye cevap verir. Bu defa ihtiyar: “Yorgunluğumun karşılığını Allah’dan umuyorum, benim için mükâfat yok mu?” deyince Hz. Ali: “Ey ihtiyar! Bilesin ki Allah, hem gidişinin hem de dönüşünün mükâfatını kat kat verecektir. Siz asla bulunduğunuz durumda olmaya zorlanmış ve mecbur edilmiş değilsiniz.” karşılığını verir. İhtiyar ise: “Bu nasıl bir kazâ ve kader ki bizim buraya gelmemizi ve buradan dönmemizi sağlıyor.” şeklinde karşılık verince Hz. Ali: “Anlaşılan sen, insanı mecbur eden bir kazâ ve kaderin bulunduğunu zannediyorsun. Şayet durum senin zannettiğin gibi olsaydı o zaman sevap ve ikap, va’d ve va’id boşuna olurdu. Allah’ın iyilik yapanları öven ve günahkârları da kınayan sözlerinin bir anlamı olmaz, günahkârın çekeceği azap ile iyilik yapana verilecek mükâfat eşit olurdu. Bu söz (yâni kazâ ve kaderin cebir anlamı taşıdığı görüşü), şeytanın kardeşlerinin, putlara tapanların, Allah düşmanlarının ve işlerinde doğruyu göremeyen körlerin sözüdür ki onlar bu ümmetin Kaderiyyesi ve Mecusîleridir. Allah, emrettiği şeyi kuluna tercih hakkı tanıyarak emretmiş, yasakladığı şeyi de kulunu önceden uyararak yasaklamıştır. O, insanları zorla mükellef tutmamış, peygamberleri de onlara boşa göndermemiştir.” dedi ve “*Bu kâfirlerin zannıdır. Cehennem ateşi sebebiyle vay kâfirlerin haline!*”⁽¹³⁾ âyetini okudu. İhtiyar: “*Pe ki o halde bizi sevkeden kazâ ve kader nedir?*” diye sordu. Hz. Ali de: “*Allah’ın bu husustaki emir ve iradesidir.*” dedi ve “*Rabbın sadece kendisine kuluk etmenizi ve ana-babanıza da iyilik etmenizi kesin bir şekilde emretti*”⁽¹⁴⁾ âyetini okudu. İhtiyar işittiklerine sevinerek ayağa kalktı ve “Sen öyle bir imamsın ki, sana bağlılık göstermekle kıyamet gününde arş sahibinin rızasını umarız. Sen ki, dinimizin güç bir meselesini açıkladın. Yüce Rabbimiz (c.c.) bize yaptığın bu iyiliğe mukabil seni mükâfatlandırın.” şeklinde bir şiir okudu.⁽¹⁵⁾

Hz. Ali bu konuşmada kaderin temel problemlerini izah ederek bu yaşlı zatı aydınlatmıştır. O, insanın irâdî fiilleri dahil her şeyin Allah’ın kazâ ve kaderiyle gerçekleştiğini, fakat bunun insanları icbar etmediği anlamı taşıdığını ifade etmiştir. Hz. Ali’nin, her şeyin Allah’ın kazâ ve kaderiyle olduğunu açıkça ifade ettiği bu rivayet aslında Mu’tezile’ye delil olmaktan uzaktır. Ayrıca o, kaderi “Allah’ın emir ve iradesi” şeklinde izah ederek insana teklifin bu emirle yapıldığını, sevap ve ikâbın da bunun neticesinde gerçekleştiğini bildirmiştir.

Bu diyalogda, Mutezile’nin görüşünü destekleyen kısım sadece; Hz. Ali’nin, Kaderiyye tabirini, kaderi inkâr edenler için değil de cebre kâil olanlar için kullanması ve onları bu ümmetin Mecûsîleri olarak nitelemesidir. Böylece mu’tezilî âlimler, Hz. Peygamber’in zemmettiği Kaderiyye’nin kendileri olmadığını savunurken güçlü bir

(13) Sâd 38/27.

(14) el-İsrâ 17/23.

(15) İbnü’l-Murtazâ, el-Münye ve’l-emel (İskenderiye 1985), s. 17-18.

destek bulmuş olmaktadır.⁽¹⁶⁾ Ayrıca bu ifade, cebrî kader anlayışının mecûsîlerden intikal ettiğinin bir işareti de sayılabilir. Böylece Kaderiyye'yi zemmeden hadislerde, onları mecûsîlere benzetmenin amacı daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim İbnü'l-Murtazâ'nın naklettiği bir rivayette, cebrî kader anlayışının mecûsîlerden sirâyet ettiği açıkça ifade edilmektedir. Doğruluğu tartışmalı olan bu rivayete göre: İrandan bir adam Peygamberimiz'e (s.a.v.) gelerek; Farşlıların anneleri, kızları ve kız kardeşleriyle evlendiklerini gördüğünü, onlara, 'Niçin böyle yapıyorsunuz?' denildiğinde de; 'Bu, Allah'ın kazâ ve kaderidir.' dediklerini nakletti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Benim ümmetim içinde de böyle diyenler olacak. Onlar da benim ümmetimin mecûsîleridir." buyurdu.⁽¹⁷⁾ Mûteber kaynaklarda raslanmayan bu rivayetin, Mu'tezile tarafından, kaderi kabul etmemeleri sebebiyle kendilerine Kaderiyye denmesini reddetmek amacıyla uydurulmuş bir rivayet olması mümkündür.

Bu diyalogda Hz. Ali, cebrî kader anlayışına sahip bir ihtiyarla konuşmuş ve ona, fiillerinde insan iradesinin rolünü anlatmıştır. Aşağıda vereceğimiz bir başka diyalogda ise kaderi kabul etmeyen birisiyle konuşmakta ve birincinin aksine kaderde Allah'ın iradesini vurgulamaktadır. Birincisinde cebrî bir inanca kapılan kimseyi orta yola çekerken, ikincisinde tam tersi; kaderi kabul etmeyi orta yola çekmekte ve böylece her ikisini de ifrat ve tefritten kurtarmaktadır. Dolayısıyla Mu'tezile'nin Hz. Ali'yi birinci tabaka Mu'tezile'den sayma iddiaları da boşa çıkmış olmaktadır.

İsferâînî eserinde Mu'tezile'ye ayırdığı bölümün sonunda, Hz. Ali'nin kader konusunda onlar gibi düşünmediğini ortaya koymak için, şu diyalogu nakleder: Bir adam Hz. Ali'ye gelerek: "*Bana kaderi anlat.*" dedi. O da: "*Kader ince bir yoldur, onda yürüme.*" dedi. Adam ikinci kere talep edince Hz. Ali: "*O derin bir denizdir, ona dalma.*" dedi. Adam üçüncü defa istedi, o da: "*Kader Allah'ın gizli bir sırrıdır, onu açma.*" diye cevap verdi. Ama adam ısrarla dördüncü defa isteyince Hz. Ali: "*Allah kendi isteğiyle mi seni yarattı yoksa senin isteğinle mi?*" diye sordu. Adam: "*Kendi isteğiyle yarattı.*" dedi. Hz. Ali: "*Senin isteğinle mi seni diriltecek yoksa kendi isteğiyle mi?*" dedi. Adam: "*Kendi isteğiyle.*" dedi. Bu defa Hz. Ali adama: "*Senin, Allah'ın meşîetine denk veya O'nunkinden üstün, ya da O'nunkinin altında (denk olmayan) bir meşîetin mi var?*" şeklinde bir soru yöneltti, fakat adamın cevap vermesine fırsat tanımadan, "*Eğer O'nun meşîetine denk dersen; O'na şirk koşmuş olursun. Eğer O'nun meşîteniden üstün dersen; senin meşîetin O'nunkine gâlip olur. O'nun meşîetinin altında dersen; o zaman da ondan müstağni olursun.*" diye ekledi. Hz. Ali konuşmasına devam ederek: "*Sen Allah'dan âfiyet istiyor musun?*" diye sordu. Adam: "*Evet.*" dedi. Hz. Ali: "*Hangi şeyden âfiyet istiyorsun, Allah'ın verdiği belâdan mı yoksa başkasının verdiği belâdan mı?*" diye sordu. Adam: "*Allah'ın verdiği*

(16) Kâdî Abdulcebbar, Hz. Peygamber'in hadislerinde zemmedilen Kaderiyye'nin kendileri olmadığını, bilakis mücbir kaderi kabul eden Cebriyye olduğunu söylemektedir. O, bu konuyu geniş bir bölüm olarak anlatmaktadır. Bk. Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu usulî'l-hamîse* (Kahire 1988), s. 772-778.

(17) İbnü'l-Murtazâ, a.g.e., s. 21.

belâdan." dedi. Hz. Ali: "*Sen, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l- Aliyyi'l-Azîm demiyor musun?*" dedi. Adam: "*Diyorum.*" dedi. Hz. Ali: "*Bunun manasını biliyor musun?*" diye sordu. Adam: "*Bilmiyorum bana öğret.*" dedi. Hz. Ali: "*Kul itâate ve isyâna, ancak Allah'ın izniyle güç yetirebilir. Hastalığı da şifâyı da Allah verir. Dert de devâ da O'ndandır. Bu anlattıklarım çerçevesinde Allah'ı düşün.*" dedi. Adam: "*Tamam*" dedi. Hz. Ali adama: "*İşte şimdi gerektiği gibi müslüman oldun.*" etrafındakilere ise "*Kalkın kardeşinizin elini sıkın.*" dedi. Sonra da: "*Eğer kader ehlinde bir adam hulsam, boynunu tutar kırıncaya kadar sıkırım, çünkü onlar bu milletin yahudileridir.*" diyerek sözünü bitirdi.⁽¹⁸⁾

Bu diyalogda Hz. Ali, Allah'ın meşîetinin her şeyde etkili olduğunu, insanın meşîetinin Allah'ınkine benzemediğini ve itâat olsun ma'siyet olsun insanın her şeyi Allah'ın imkan vermesiyle yaptığını belirtmektedir. Ayrıca kaderin varlığını kabul etmeyenleri de kader ehlinde yani Kaderiyye'den sayarak onları bu ümmetin yahudileri olarak nitelendirmektedir. Bu ifade, kaderin inkar düşüncesinin yahudilerden geldiğinin bir işareti sayılabilir.

Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in diğer seçkin sahabîlerinin de bu konuda görüş belirttiğini gösteren başka rivâyetlere de raslanmaktadır. Bunlardan örnekler vermek gerekirse cebrî kader anlayışını nefyeden şu rivâyetler zikredilebilir. Sahâbeden hâfızlığıyla tanınmış olan Ebu Mûsâ el-Eş'arî (r.a.), kendisine "Allah bana bir şey takdir eder de sonra o fiili yapmam sebebiyle beni nasıl ta'zib eder?" diye soran birine, "Allah, ilmine göre takdir eder ve zulmetmeyecek şekilde ta'zip eder." diye cevap vermiştir.⁽¹⁹⁾ Burada da görüldüğü gibi sahâbe döneminde Allah'ın takdirinin, irâdî fiillerinde insanı zorladığını zannedenler oluyordu. Ancak ileri gelen sahâbîler bu tür yanlış anlayışları düzeltiyorlardı. Zikrettiğimiz rivâyette görülmektedir ki Ebu Mûsâ el-Eş'arî, kaderi Allah'ın ilmi olarak ifade etmiş ve bunun kulu zorlamadığına dikkat çekmiştir.

Sahâbe-i Kiram'dan ilmiyle tanınan Abdullah b. Abbas'la (r.a.) ilgili rivayette ise onun oğlu Ali şu olayı anlatmaktadır: Bir defasında babamın yanında oturuyordum; bir adam geldi ve babama: "Ey Abdullah! Şurada bir kısım insanlar var. Yaptıklarının Allah tarafından yapıldığını söylüyor ve Allah'ın onları günaha zorladığını iddia ediyorlar." dedi. Babam da ona: "Eğer burada onlardan biri bulunsaydı boğazını sıkarak canı kırıncaya kadar bırakmazdım. Allah kullarını günah işlemeye zorlar da demeyin, kulların yaptıklarını bilmez de demeyin." cevabını verdi.⁽²⁰⁾ Bu rivâyette de dikkati çeken husus yine kaderin, Allah'ın ilmi olarak anlaşılması ve insanı icbar etmediğinin ifade edilmesidir.

(18) İsfârâînî, *et-Tabîr fî'd-din* (Beyrut 1983), s. 94.

(19) Kemaleddin Beyâzî, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-imâm* (Kahire 1949), s. 33.

(20) İbnü'l-Murtazâ, a.g.e., s. 20.

Sahâbeden zühd ve takvası ile bilinen Abdullah b. Ömer'e (r.a.) nisbet edilen bir diyalogda ise, Allah'ın bilgisinin insanları icbar etmediği daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu rivayet şöyledir: Bir adam İbn-i Ömer'e gelerek: "Ey Ebu Abdurrahman! Bir topluluk zina ediyor, içki içiyor, hırsızlık yapıyor ve adam öldürüyor, sonra da bunlar Allah'ın bilgisiyle oluyor diyorlar, ne dersin?" deyince o, kızdı ve: "Sübhanallah! Onlar Allah'ın ilminde olanı yapıyorlar fakat, Allah'ın ilmi onları yaptıklarına zorlamıyor ki. Nitekim babam Ömer, Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis rivayet etmiştir: Size nisbetle Allah'ın ilmi, sizi altında barındıran gökyüzü ve üstünde taşıyan yeryüzü gibidir. Siz nasıl ki yeryüzünden ve gökyüzünden dışarı çıkamazsanız Allah'ın ilminin dışına da çıkamazsınız. Yeryüzü ve gökyüzü nasıl ki sizi günah işlemeye zorlamazsa Allah'ın ilmi de zorlamaz." dedi.⁽²¹⁾ Bu rivayette de görüldüğü gibi kader konusu sahâbiler tarafından doğru anlaşılmış ve yanlış anlamaya meydan vermeyecek şekilde bu anlayışları ifade edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Buraya kadar zikredilen rivâyetlerden, cebrî kader anlayışına sarılan iki grup insanın var olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birinci grup, dinde samimiyetlerinden ve Allah'a teslimiyetlerinden dolayı cebrî anlayışa düşmekte, ikinci grup ise yaptıkları bir takım kötülükleri örtmek onlara mazeret aramak için bunu yapmaktadırlar. Özellikle Hz. Peygamber'den hemen sonra, İslâm'ın hızlı yayılmasının getirdiği olumsuz bir sonuç olarak, bu yeni dini gerektiği gibi benimseyememiş insanların veya grupların, yaptıkları şeyleri meşrû göstermek için cebrî kader anlayışına can kurtaran simidi gibi sarıldıkları görülmektedir. Çünkü İslâm'ın emir ve yasaklarına uymak onlara zor gelmekte veya eski inanç ve alışkanlıklarını terk edememektedirler. Fakat sahâbenin ileri gelenleri bunlara karşı gerekli tepkiyi göstermişlerdir. Meselâ Hz. Ömer, hırsızlık yapan bir adam kendisine getirildiğinde: "Niye çaldın?" diye sormuş adam da: "Ne yapayım Allah böyle takdir etti." demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, ceza olarak elinin kesilmesini ve kendisine sopa atılmasını emrettiğinde yanındakiler: "Elinin kesilmesi hırsızlığının cezasıdır, ancak sopa ne içindir?" diye sormuşlar, o da: "Sopa Allah'a iftira ettiğinden dolayıdır." demiştir.⁽²²⁾ Başka bir seferinde Hz. Ömer'in, kendilerini mütevekkil (Allah'a tevekkül etmiş kimseler) olarak niteledikleri için boşa gezen Yemenlileri azarladığı da anlatılmaktadır.⁽²³⁾

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; kader anlaşılması güç bir konudur. Meseleyi iyi anlayabilmek için ilgili nasların iyi tetkik edilmesi gerekir, yoksa yanlış neticeler elde edilir. Bu yanlış fikirler de hem ferdin hayatında hem toplumda bir takım zararla-

(21) İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile* (Beirut 1961), s. 12.

(22) İbnü'l-Murtazâ, *Tabakat*, s. 11.

(23) Ahmet Naim, *İslâm Ahlâkının Esasları* (İstanbul 1976), s. 70.

ra yol açar. Cebrî kader anlayışı en son zikrettiğimiz iki rivayette geçtiği gibi ferdi, yapması gerekli şeylerde tembelliğe ve yapmaması gerekli şeylerde de cürete sevkedir. Toplum bazında da ahlâkî çöküntüye ve geri kalmışlığa yol açar.

Kader denince akla hemen insanın kaçamadığı zorunlu kader gelmemelidir. Kader, Allah'ın ezeli bilgisi ile olmuş ve olacak her şeyi Levh-i mahfuzda yazması şeklinde anlaşılmalıdır. İnsan, ne yaparsa yapsın bu ezeli bilginin dışında hiçbir şey yapamayacağını bilmelidir, çünkü bu ilâhî bilgi değişmeyen ve herşeyi kapsayan muhît bir niteliğe sahiptir. Ancak bu bilginin insanı bir şeyler yapmaya zorlamadığı da unutulmamalıdır. İnsanlar programlanmış robotlar gibi değildir. İnsan düşünen, kararlar veren ve almış olduğu bu kararları uygulayan bir varlıktır. Hayatın gerçekleri de bize bunu göstermektedir.

